

‘Zelden zoveel aardige reacties op een interview gekregen!’
cabaretier Youp van 't Hek

‘Ik heb hier ongelooflijk veel reacties op gehad.’
directeur SCP Kim Putters

‘Het is een voorrecht van deze serie deel uit te maken.’
rabbijn Soetendorp

‘De vraag naar het gesprek van mijn leven heeft mij erg doen nadenken over wat een gesprek eigenlijk is en welke gesprekken ik in mijn leven belangrijk en betekenisvol heb gevonden. Ik heb hier zulke mooie en fijne reacties op gehad.’
schrijver Manon Uphoff

‘Ik heb zoveel ontroerde reacties ontvangen op dit gesprek.’
architect Francine Houben

‘Wat een mooi project.’
schrijver Esther Verhoef

‘De vraag die Annemiek Leclair mij stelde; welk gesprek in je leven is je bijgebleven... schopte veertig jaar beroepspraktijk overhoop, was een reset voor mij.’
kunstenaar Marc Mulders

‘Bijzondere, vaak *life-changing* gesprekken gebundeld in een even bijzonder boek.’
voorzitter MKB-Nederland, Jacco Vonhof

‘Verhalen die vertrouwen geven, zowel in de menselijke kracht als in de grote waarde van openheid.’
advocaat Marry de Gaay Fortman

‘Dit was het moeilijkste gesprek dat ik ooit gevoerd heb.’
oprichter BinckBank en pensioenbank Brand New Day, Kalo Bagijn

Van Annemiek Leclaire verscheen eveneens
bij Ambo|Anthos uitgevers

Minder moeten, meer leven

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Annemiek Leclaire

Het gesprek van je leven

Vijftig prominenten over het gesprek
dat hun leven voorgoed veranderde

Ambo|Anthos
Amsterdam

Deze interviews werden, op dat met Typhoon na, tussen mei 2020 en september 2021 gepubliceerd in *FD Persoonlijk*, het weekendmagazine van *Het Financieele Dagblad*.

ISBN 978 90 263 5289 8

© 2021 Annemiek Leclaire

Omslagontwerp Bloemendaal & Dekkers

Omslagillustratie © Jedi Noordegraaf

Foto auteur © Ruud Pos

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Inhoud

Voorwoord	7
Robbert Dijkgraaf, wetenschapper	11
Marjan van Loon, directeur Shell	15
Esther Verhoef, schrijver	19
Elnathan Prinsen, psychiater	23
Iris van Herpen, couturier	27
Paul Witteman, presentator	31
Marry de Gaay Fortman, advocaat	35
Rodney Lam, oprichter Daily Paper	39
Francine Houben, architect	43
Rein Wolfs, directeur Stedelijk Museum Amsterdam	47
Dilan Yesilgöz-Zegerius, politicus	51
Sander de Hosson, longarts	55
Laurens Knoop, oprichter The School of Life	59
Christa Anbeek, theoloog	63
Sunnery James, dj	67
Henk Ovink, watergezant	71
Claartje Kruijff, predikant	75
Youp van 't Hek, cabaretier	79
Jacco Vonhof, voorzitter MKB-Nederland	83
Sandra Phlippen, hoofdeconoom	87

Arthur Japin, schrijver 91
Awraham Soetendorp, rabbijn 95
Lodewijk Asscher, politicus 99
Thérèse en Jonnie Boer, eigenaren Librije 103
Chantal Vergouw, directievoorzitter Interpolis 107
Marc Mulders, kunstenaar 111
Sigrid Kaag, politicus 115
Kalo Bagijn, oprichter BinckBank en Brand New Day 119
Kim Putters, directeur Sociaal en Cultureel Planbureau 123
Marius Touwen, oprichter Zorg van de Zaak 127
Arnon Grunberg, schrijver 131
Ivo van Hove, regisseur 135
Lieke Schepers, directeur Yacht 139
Manon Uphoff, schrijver 143
Frans de Waal, primatoloog 150
Stephanie Hottenhuis, bestuursvoorzitter KPMG 152
Nazmiye Oral, actrice 156
Frank Elderson, directeur Europese Centrale Bank 160
Dirk De Wachter, psychiater 164
Marjan Rintel, president-directeur NS 168
Piet Oudolf, tuinarchitect 172
Frans Muller, bestuursvoorzitter Ahold Delhaize 176
Henk van der Meulen, componist 180
Wende Sniijders, zangeres 184
Conny Braams, directie Unilever 188
Sholeh Rezazadeh, schrijver 192
Ahmed Aboutaleb, burgemeester 196
Claudia de Breij, cabaretier 200
Typhoon, muzikant 204
Klaas Knot, president De Nederlandsche Bank 208
Dankwoord 213

Voorwoord

Het gesprek van mijn leven vond plaats op een oktoberavond in 2018, toen mijn vijftienjarige zoon, op schoolreis in Londen, mij vanuit een stille slaapzaal belde om te informeren hoe het met me ging – had ik die dag wel iets gegeten? Sliep ik wel?

Een paar dagen eerder was mijn partner (niet de vader van mijn kinderen) plotseling aan een aneurysma overleden. Door de schok kon ik niet meer eten en slapen, en dat had mijn zoon gemerkt voor hij naar Londen vertrok. Hoewel hij normaal tijdens zo'n reisje nooit iets van zich liet horen, zonderde hij zich deze excursieweek 's avonds na het eten af om zijn moeder te bellen.

Ik heb natuurlijk liever niet dat mijn kinderen zich zorgen om me maken, en al helemaal niet als ze ergens zijn waar ze het leuk zouden moeten hebben. Om hem gerust te stellen vertelde ik wie er allemaal langs waren geweest de afgelopen dagen: vriendinnen die waren blijven overnachten, familie die was komen koken. 'Dit is mijn karavaan,' zei ik.

'Karavaan' is een begrip van eenzaamheidsonderzoeker Jenny Gierveld. Ze doelt daarmee op de groep mensen met wie je door het leven trekt, die voor jou zorgen en andersom, en die je ondanks de hectiek van alledag moet blijven koesteren.

Mijn zoon wist precies wat ik bedoelde. Hij had ook zo'n groep, verzekerde hij me. Nog onlangs was er iets vervelends op school gebeurd en toen had hij bij vriend A aangebeld. En nog die middag had vriendin B hem tijdens een wandeling door de Britse hoofdstad over de moeilijkheden van haar prille liefdesrelatie in vertrouwen genomen. Hij somde op bij wie hij nog meer kon aankloppen op momenten dat hij iets op zijn hart had.

Ik realiseerde me tijdens dat gesprek in een van de donkerste weken van mijn leven twee dingen: dat hoe je als ouder ook je best doet, je niet kunt voorkomen dat je kinderen zich zorgen om je gaan maken. En dat wat er ook zou gebeuren, mijn zoon in ieder geval de belangrijkste vaardigheid al onder de knie had: vrienden maken. Die vond tussen de mensen zijn weg wel.

Dat telefoongesprek met mijn zoon is een van de betekenisvolste in mijn leven. Maar ik had ook andere gesprekken kunnen noemen; belangrijke conversaties met artsen, leerkrachten en mentoren, gesprekken aan de eettafel over successen, ziekte, scheiding en dood. De gesprekken zelfs met mijn overleden geliefde – er wordt om ons heen heel wat onhoorbaar afgepraat met de doden. Het gesprek dat ik hierboven heb beschreven was een belangrijke uitwisseling, maar niet te intiem om aan lezers die ik niet persoonlijk ken te vertellen.

Een dergelijke afweging maakten de vijftig mensen in dit boek ook. Voor de serie 'Het gesprek van je leven', oorspronkelijk gepubliceerd in *FD Persoonlijk*, het weekendmagazine van *Het Financieele Dagblad*, vroeg ik bekende mensen uit de wetenschap, de kunsten, de media, het bedrijfsleven en de politiek naar hun betekenisvolste conversatie. Ze moesten daar vaak goed over nadenken. 'Mooie vraag,' kreeg ik te horen, 'maar geef me even de tijd.'

Ik vermoedde al wel dat ik met de vraag naar zo'n gesprek

naar een 'life-defining moment' informeerde, maar dat mijn gesprekspartners er deze ontzagwekkende invulling aan zouden geven had ik niet voor mogelijk gehouden. Ik realiseerde me de reikwijdte en diepgang ervan al bij het allereerste gesprek dat ik voerde, met psychiater Elnathan Prinsen, de kersverse voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie. Hij vertelde over de invloed van het ongeval van zijn jongste kind op de eerstvolgende conversatie in zijn spreekkamer: 'Ik realiseerde me dat ik als psychiater veranderd was,' zei hij. 'Ik snapte nu veel beter de complexiteit van trauma in gezinsverband.'

De gesprekken die ik het afgelopen jaar voerde hebben diepe indruk op me gemaakt. Kim Putters, directeur van het SCP, vertelde over zijn coming-outgesprek; Lodewijk Asscher over zijn laatste gesprekken met Wim Kok; rabbijn Awraham Soetendorp over die keer dat zijn vader uit de doeken deed hoe ze gered zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog; Manon Uphoff noemde de niet-gevoerde gesprekken over haar incestverleden, en in het verlengde daarvan het moment waarop zij een van haar broers alsnog besloot te vertellen wat zich vroeger thuis afspeelde.

Het zijn gesprekken die de lezer meenemen naar ziekenhuizen, naar schoollokalen, naar stadsparken en bergen in namiddaglicht, naar familiehotels, restaurants en conferentiezalen. Naar huiskamers, zoals die van componist John Cage en schrijver Michel Houellebecq, de ene gevuld met planten en muziek, de andere blauw van de sigarettenrook. 'Alsof ik de hel binnentapte,' herinnert psychiater Dirk De Wachter zich, die met de beroemde Franse schrijver zijn belangrijkste gesprek voerde.

Na verloop van tijd begon ik patronen te zien in het soort gesprekken dat mensen kozen. Het werd me duidelijk hoe belangrijk het is om te worden aangemoedigd, zoals Shell-directeur

Marjan van Loon door haar decaan. Om een kans te krijgen, zoals presentator Paul Witteman van Marcel van Dam. Of om op een belangrijk moment een advies te krijgen dat je je hele leven onthoudt. Een gesprek met zijn vader leerde Youp van 't Hek: 'Zorg dat je de dingen zo doet dat je er niet van wakker hoeft te liggen. Dat je anderen niet besodemetert. Of jezelf.'

De vraag was niet: noem het betekenisvolste moment van je leven, maar het betekenisvolste gesprek. Een moment kun je namelijk ook in je eentje beleven, terwijl een gesprek altijd een ander vereist, zelfs als die ander de vorm van de natuur heeft zoals bij Wende Sniijders. De zangeres ging boven op een berg het gesprek aan met de elementen en klom daarna met meer zelfvertrouwen weer naar beneden.

Een gesprek is een brug tussen de een en de ander, vindt plaats op de grens tussen jou en mij, is een kennismaking, een kans, een mogelijkheid tot begrip en verzoening. Om theoloog Christa Anbeek te parafaseren: door het gesprek met de ander ontsta je opnieuw.

Wetenschapper Robbert Dijkgraaf voerde een gesprek met de oncoloog van zijn dochter

Het was juli 2000. We voerden met oncoloog Henk van den Berg in het Academisch Medisch Centrum in Amsterdam het ultieme slechtnieuwsgesprek. Onze dochter Charlotte was net geboren, ze was anderhalve week oud, er waren aanwijzingen dat het niet goed met haar ging; hij gaf ons de diagnose: aangeboren leukemie. Dat is natuurlijk een gesprek dat in je gedachten staat gebeiteld, ik weet nog precies hoe we daar zaten, hij, mijn vrouw en ik. In mijn ogen is mijn dochter beter geworden door wat daar toen gezegd is.

Van den Berg sprak mij aan als wetenschapper. Hij zei: ‘Laat ik heel erg eerlijk zijn, dit is een heel zeldzame ziekte, ik heb in de vakliteratuur gezocht en er zijn maar twee publicaties over. Ik heb ze uitgeprint, hier.’ Dus ik begon in een razend tempo te lezen, je bent toch in een toestand van hogere alertheid. Bovenaan, in de samenvatting stond: ‘*Is usually fatal*’. Wat er óók stond, was dat er nauwelijks statistieken waren, maar dat het bij een paar kinderen voor korte tijd uit zichzelf verdween. In de meeste gevallen kwam de ziekte terug.

Van den Berg zei: ‘Ik heb geen idee waar we mee te maken hebben. Je zou willen behandelen, maar het zou kunnen dat de chemotherapie schadelijker is dan de ziekte.’

Voor een medicus is zo'n soort gesprek voeren uniek, dat weet ik uit ervaring. We hebben veel gevallen van ziekte en dood in onze familie meegemaakt. Medici leven in twee werelden, in die van hun kennis, en in die van de patiënt of de verzorger van de patiënt: hoe brengen ze de boodschap over? Daar houden ze veel rekening mee. Ze weten goed die informatie te filteren, te doseren, je daarin mee te nemen. Zo'n slechtnieuwsgesprek vindt heel gecontroleerd plaats. Het laatste wat ze doen, is ongefilterd communiceren van de kennis. Dat creëert enkel verwarring.

We hadden eerder een voorgesprek gehad met een andere arts. Daar werden we haast infantiel, op het neerbuigende af toegesproken. Ik voelde dat de situatie veel simpeler werd voorgesteld dan-ie was. Ik had natuurlijk veel vragen, maar daar bood zij geen ruimte voor. Je kunt mij erg in de war brengen door niet genoeg te vertellen. Dan denk ik: ja maar wacht even, je vertelt me nu een karikatuur. Pia en ik dachten: je kan ons wat. Je gaat dan toch een masker opzetten. We stapten op: dank je wel voor de boodschap, klaar. Toen kregen we ook nog een psycholoog op ons dak die vroeg: 'Is het gesprek wel binnengekomen?'

Van den Berg deed exact het omgekeerde: dit was een uitwisseling op basis van een gebrek aan informatie. Hij zei: 'Het is geen dichtgetimmerde muur, er zitten gaten in. Ik wijs jullie op die gaten, maar ik ga jullie niets beloven.' Voor ons was dat een enorme opluchting. Je bent alleen op die grote oceaan, het terrein is nog niet in kaart gebracht. Dan is er ruimte voor hoop in de witte vlekken.

Onze *gut feeling* was al: we moeten onze dochter de vreselijke medische molen besparen en haar zo mee naar huis nemen. We waren bereid tegen alle stromen in te roeien. Tot mijn verrassing werd de persoon van wie ik dacht dat hij onze grootste tegenspeler zou worden, onderdeel van onze samenzwering. Het voelde alsof we waren opgesloten in de situatie, en nu was er

gewoon een poortwachter die de deur op een kier zette, en ont-snapping toestond.

Mijn vrouw en ik trokken ogenblikkelijk dezelfde conclusie en herkenden dat in elkaar. De emotie en de ratio liepen precies parallel. Zij voelde meteen intuïtief: oké, we kunnen hier weg, ik kan mijn kindje bij me houden. Zij zoomde uit, en geloofde het verder wel. Voor mij was het precies het omgekeerde. Mijn brein ging in een overdrive, ik las elke punt en komma in die onderzoeken. Ik had behoefte aan een rationeel fundament voor een irrationele beslissing. De irrationele beslissing was: je hebt een doodziek kind en je loopt het ziekenhuis uit. Omdat ik een exact denkend mens ben, was ik op zoek naar een argument om dat te doen en Van den Berg gaf me dat.

We zeiden: 'Oké, dan stappen we nu op en nemen we ons kind mee naar huis', en hij zei: 'Ja, dat is goed. Het is oké.' Hij zei niet: 'Weet wel wat je doet.'

We leefden dat eerste jaar heel erg zoals nu, in een soort quarantaine, en zo nu en dan kwamen we even uit ons bubbeltje en dan zagen we hem. Mensen met zieke kinderen creëren een beschermende laag om zich heen. Dat is een heel kwetsbaar iets. Dit was geen laag van medische apparatuur of van medicijnen, er was helemaal niks, het was onze geestelijke zorg voor ons kind. Onze hoop. Het is echt een zeepbelletje, dat je zelf vanbinnen aan het opblazen bent. Dan is het heel belangrijk dat die mentale bubbel intact blijft. Dat deed Van den Berg ook in de vervolgesprekken heel mooi, hij is steeds deel van die samenzwering gebleven.

Hij stelde zich heel kwetsbaar op door ons die ruimte te geven. In de vs had een arts zo'n gesprek nooit kunnen voeren, daar moet je zorgen voor je eigen veiligheid: je kunt rechtszaken krijgen. Mijn vrouw heeft later over deze ontmoeting met Van den Berg op een congres van kinderartsen gesproken. Hij

kreeg een staande ovatie omdat het als heel dapper werd gezien.

De eerste aanzet dat onze dochter kon gaan genezen, toonde zich na ongeveer zes maanden. Ze is nu een gezonde negentienjarige. De ziekte verdween inderdaad vanzelf.

Ik heb er geen seconde over getwijfeld dat het de juiste beslissing was, geen seconde. Daar schrik ik eigenlijk van, hoe helder die gedachte was. Als wetenschapper twijfel ik overal aan. Het komt zelden voor dat een gesprek het gebruikelijke patroon overstijgt en hier gebeurde dat. Ongeacht hoe het zou zijn gelopen, is het gewoon het juiste gesprek geweest.

Robbert Dijkgraaf (1960) is theoretisch natuurkundige. Hij is sinds 2012 directeur van het Institute for Advanced Study in Princeton. Dijkgraaf is getrouwd met auteur Pia de Jong. Het echtpaar heeft drie kinderen.

Shell-directeur Marjan van Loon voerde een gesprek met haar decaan

In het najaar van 1983 ging ik op bezoek bij decaan Wim Klerkx. Ik zat in 6 vwo op het Dr. Knippenbergcollege in Helmond. Tegenwoordig is het normaal dat een decaan je bij een studiekeuze begeleidt, maar destijds was dat iets nieuws.

Toen hij vroeg wat ik hierna wilde gaan doen, antwoordde ik dat ik aan iets medisch dacht, misschien een hbo verpleegkundige. Hij zei toen: 'In iets medisch zijn natuurlijk heel veel smaken: je kunt bijvoorbeeld ook leren voor anesthesist of apotheker.' Daar had ik nog niet aan gedacht. Ik vond het meteen heel leuk klinken. Die witte jas sprak me aan.

Wim Klerkx was ook mijn scheikundeleraar. Ik had een bèta-profiel: natuurkunde, scheikunde, biologie, alle wiskundes, ik was heel erg bètagereïnteresseerd. Mijn vader was leraar wiskunde, en ik vond het heerlijk om thuis met hem over wiskunde te praten.

Klerkx zei: 'Je kunt ook overwegen technische scheikunde te gaan doen aan de TU Eindhoven. Het is een combinatie van scheikunde en wiskunde die jij vast leuk zult vinden.'

Ik had nog nooit van die studie gehoord. Ik was nummer vier in een gezin van vijf. Mijn broer en twee zussen waren me voorgaan, zij deden alle drie hbo, dat was iets prachtigs natuurlijk.

Niemand was nog naar de universiteit gegaan. Klerkx noemde wat namen van oud-leerlingen die de studie hadden gedaan, die er heel positief over waren. Hij schetste ook wat voor banen ze nu hadden. Dat sloeg wel aan bij mij. Hij zei: 'Er is meer dan Helmond, en meer dan Eindhoven. Je haalt goede cijfers, het zou goed bij je passen.'

Wim Klerkx legde in 1983 de lat voor mij net iets hoger. Hij kon een grotere wereld schetsen dan die waarin ik was opgegroeid. Dat was eigenlijk de eerste keer in mijn leven dat iemand zo'n coachende rol op zich nam. Later heb ik vaker zo'n moment gehad waarop iemand iets voorstelde of me voor iets uitnodigde wat groter was dan ik zelf tot dan toe had kunnen bedenken, zo iemand die je helpt een richting op te gaan die je zelf nog niet had gezien.

Ik was de enige van de school die het daaropvolgende studiejaar naar de Technische Universiteit Eindhoven ging. Ik had samen met een vriendin de open dagen bezocht. We hadden er een beetje onwennig rondgelopen, maar vonden het leuk. Tien procent van de eerstejaars was vrouw. Mijn dochter doet nu werktuigbouwkunde in Delft, dat is nog net iets technischer, daar is tegenwoordig een op de drie vrouw.

Ik vond de overgang destijds behoorlijk spannend. Ik opereer graag in mijn comfortzone. Dat was op de middelbare school al zo: ik had het goed naar mijn zin daar, was tevreden in Helmond, ik zat in het plaatselijke harmonieorkest. Ik zou ineens iets héél anders moeten gaan doen. Ik vond het best moeilijk die stap te wagen.

Dat gevoel herken ik uit mijn carrière: dat ik vaak al erg tevreden was waar ik zat, dat ik het ergens echt naar mijn zin had, en dan toch in een gesprek nieuwsgierig werd gemaakt, en begon te aarzelen.

Ik heb door de jaren heen geleerd het dan toch te doen, en dat

zeg ik ook tegen andere mannen en vrouwen: doe niet te snel de deur dicht voor wat er op je pad komt. Neem die stap, ga het verkennen, stap uit die comfortzone, stap over de drempel. Dan vind je het misschien leuk, en heb je door die uitdaging ook weer meer geleerd. Als je dat vaker doet, als je dat in je leven herhaalt, krijg je steeds meer zelfvertrouwen.

Mijn man en ik zeggen dat ook steeds tegen de kinderen: zorg dat je je opties openhoudt. Wees niet bang iets te proberen. Je komt er pas achter of het past als je het doet, en als het niet lukt, is het ook niet erg. Je leeft maar één keer en de wereld is groot. Doe het, en geniet ervan dat de wereld weer iets groter is geworden.

Het is niet zo dat ik steeds geïntimideerd aan een nieuwe baan binnen Shell begon. Dat gevoel van onzekerheid heb ik meer vóór ik het besluit neem. Heb ik er eenmaal voor gekozen, dan ga ik het ook doen, dan sta ik er positief in. En dan zie ik dat het niet zo moeilijk is als ik eerst had gedacht.

Het is een houding van iets durven proberen. En dan met al je ervaring, talent en inzicht leunend op iemands vertrouwen er een succes van maken. Dat heb ik uitgeprobeerd op allerlei gebieden van het leven, in het combineren van een gezin met een drukke baan, en nu als directeur Shell Nederland met alle publieke exposure die erbij hoort.

Als ik wel een hbo verpleegkunde had gedaan, was ik nu met heel andere dingen bezig geweest. Dat was ook mooi geweest, daar niet van, maar het is zo belangrijk dat je soms wordt aangespoord iets anders te durven doen, iets waar je zelf niet automatisch voor had gekozen. Ik heb op de TU mijn man ontmoet, we zijn allebei voor hetzelfde bedrijf gaan werken, hebben voor Shell met de kinderen de wereld rondgezworven. De kinderen hebben meegekregen wat het betekent om internationaal te werken. Mijn zoon is net als ik technische scheikunde gaan doen;

dat heet tegenwoordig Molecular Science & Technology.

Maar die kansen ontstaan meestal pas door het soort gesprekken waarin je iets krijgt aangereikt van mensen die je het vertrouwen geven, die je nieuwsgierig maken. Wim Klerkx schetste een toekomst die ik me nog helemaal niet kon voorstellen.

Marjan van Loon (1965) is sinds januari 2016 president-directeur van Shell Nederland. Ze studeerde technische scheikunde aan de TU Eindhoven. Na haar afstuderen kwam ze als chemisch technoloog in dienst bij Shell. Sindsdien heeft ze functies in binnen- en buitenland bekleed. Van Loon is getrouwd met Robbert de Roos; ze hebben een zoon en een dochter.

Schrijver Esther Verhoef werd toegesproken door haar moeder

Mijn moeder nam me in de tuin apart, het was eind september 2014, mijn zesenvestigste verjaardag. Ik ben een workaholic. Dat klinkt als iets negatiefs, maar zo heb ik dat nooit ervaren. In de periode die voorafging aan het schrijven van mijn eerste thriller, in 2002, was ik eindredacteur van een maandblad, hoofdredacteur en samensteller van een kwartaalblad met een oplage van 250.000 exemplaren, runde ik een fotostock en schreef ik ongeveer zestig informatieve boeken over huisdieren waarvoor ik ook de fotografie deed; daarvan zijn er in tachtig landen acht miljoen verkocht. Ik werkte van negen uur 's ochtends tot elf uur 's avonds, zes, soms zeven dagen per week, ontbeet nooit en ging vaak niet eens naar verjaardagen. De hele dag typen, bellen, fotograferen. Ik heb geen dag zwangerschapsverlof gehad, de dag na de bevalling was ik weer aan het werk. Ik vond het heerlijk.

In 2002 werd ik onrustig. Ik voelde aan alle kanten: ik ga vastlopen. Het plezier in mijn werk nam af. De opdrachtgevers wilden steeds meer van hetzelfde. Als kind schreef ik al fictie: fragmenten, dialogen en korte verhalen. Ik dacht: het is nu of nooit, en ik ben in mijn eigen tijd mijn eerste thriller gaan schrijven. Om elf uur 's avonds ging de ene computer uit, en schoof

ik achter de andere om tot een uur of drie, vier aan mijn thriller te werken. Dat heb ik zo anderhalf jaar gedaan. Bij mijn derde boek, *Rendez-vous*, brak ik door. Ik stopte met andere opdrachten en stortte me op fictie, maar ook dat ging weer niet normaal. Boeken, columns, korte verhalen, steeds in hoog tempo en met een enorme drive om het goed te doen, elk boek beter dan het voorgaande. Perfectie brengt me uitdaging, rust, voldoening.

Toen mijn moeder me apart nam, was ik aan het vastlopen. Mijn jongste dochter had een ongeluk gehad met nare gevolgen, de oudste lag met een gevaarlijke infectie in het ziekenhuis, mijn vader was heel ziek, net als een goede vriendin. Ik moest er zijn voor hen, maar het werk ging natuurlijk gewoon door. Het begon voor het eerst te voelen als werkdruk. Mijn moeder zei: 'Esther, als je zo doorgaat, ben je straks zestig, zeventig, en dan heb je je hele leven gewerkt en geen dag geleefd. Je moet nu echt gaan oogsten. Genieten. Wees liever voor jezelf, dat mag.'

Dat raakte me. Mijn moeder zegt niet zo vaak iets, dus als ze iets zegt, luister je. Misschien was het 't juiste moment. Dat werken was steeds zo vanzelfsprekend geweest, nu vroeg ik me af of ik mijn prioriteiten wel op orde had. Ik ging nadenken over mezelf, wat dat dan inhoudt: liever zijn voor jezelf, tijd voor jezelf nemen. Ik had geen hobby's. Werken was mijn hobby, mijn leven. Zelfs vakanties stonden in het teken van het werk. Gingen we naar de Verdon in Frankrijk, alleen maar omdat ik daar een scène wilde laten spelen. Ik was nooit iemand die spontaan met een vriendin ging lunchen of een kop koffie drinken.

Ik begon een moestuin, dat is ook werk, maar op een andere manier, er ligt geen druk op, hè, de supermarkten liggen vol tomaten als een oogst mislukt. En ik ben aan yoga gaan doen. Na vier jaar begin ik door te krijgen wat ze bedoelen met termen als 'voelen wat er in je lijf gebeurt voor en na een pose'. Ik zie mijn hoofd en lichaam niet meer als losse delen, maar als één geheel.